

بررسی پایه های نظری موضوع تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی

حسن علی اکبری *

حسین رضائی**

دریافت مقاله: ۹۰/۱۲/۲۴

پذیرش نهایی: ۹۱/۶/۱۱

چکیده

این مقاله تلاش می کند بر مبنای روش تحلیل محتوا در مطالعات مبانی اسلامی از خلال داده های قرآن و حدیث پایه های نظری مبانی تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی را کشف و تحلیل کند. در بخش ادبیات تحقیق به صورت اجمالی به تعاریف در بحث تصمیم گیری و اخلاق پرداخته شده است. نتیجه پژوهش نشان داد که تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی می تواند در بهینه سازی تصمیم و رفتار مدیران و سازمانها تأثیر جدی بگذارد.

این پژوهش با تحلیل مباحثی از مبانی نظری تصمیم گیری و اخلاق و ابعاد اخلاق اسلامی و تمایز اخلاق نظری و عملی و مصداق اخلاق بنیانی و اجتماعی و فردی به دنبال پاسخ به این سؤال است: "پایه های نظری تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی کدام است؟" **کلید واژه ها:** مبانی تصمیم گیری در مدیریت، مبانی اخلاق اسلامی، اخلاق نظری و اخلاق عملی در مدیریت، تمایز اخلاق اسلامی و غیر اسلامی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ali_akbari1341@yahoo.com

* استادیار دانشگاه جامع امام حسین (ع)

** نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری مدیریت منابع انسانی دانشگاه جامع امام حسین (ع)

hosein_ramezai110@yahoo.com

مقدمه

اخلاق ضرورت و لازمه جامعه سالم است و کارکرد ها و پیامدهای مثبت فردی، سازمانی و اجتماعی آن است که همواره توجه دانشمندان، مربیان و مدیران سازمانها و جوامع را برانگیخته است تا برای حفظ و ارتقای سطح آن کوشش کنند (رضایی منش، ۱۳۸۳).

با توجه به سرکش و طغیانگر بودن نفس اماره، که حتی پیامبران الهی هم از خطر آن به خدا پناه می بردند، همه انسانها در معرض خطر تسلط نفس اماره هستند؛ اما این خطر برای مسئولان و مدیران، که از امکانات مادی و قدرت ظاهری بیشتری برخوردارند، بیشتر و خطرناکتر است. از این رو به اخلاق اسلامی نیاز بیشتری دارند که سپری در مقابل نفس اماره است (حسین زاده، ۱۳۸۶).

مهمترین نقش اخلاق هنگام تصمیم عملی است؛ چه آن گاه که فرد به تصمیمگیری می نشیند و آن گاه که سازمان و جامعه به تصمیم می رسد. اخلاق در شکل دهی به تصمیم و تنظیم فرایند شکل گیری آن نقش تعیین کننده دارد.

رعایت نکردن اخلاق اسلامی در تصمیم گیری موجب وارد شدن آسیبهای فراوان به فرد و جامعه می شود و حتی قوانین و مجازات مختلف نتوانسته است تا حد مطلوب جامعه را به رفتار مناسب مجاب کند. در این میان اخلاق مبتنی بر فرهنگ الهی می تواند نظام تصمیم گیری را بهینه و سالم کند.

تعاریف بنیادین

۱- تعاریف و سیر تکاملی مفهوم تصمیم گیری

سیر تکاملی تصمیم گیری مورد امعان نظر قرار گرفته و نظر اسلام در این باب نیز به گونه ای کوتاه در جدول شماره ۱ آورده شده است:

جدول شماره ۱: سیر تکامل مفهوم تصمیم گیری

صاحب نظر	تعریف تصمیم گیری
دهخدا، ج ۱۵: ۷۳۲	در لغت به معنی اداره کردن و قصد کردن آمده است.
عاصمی پور، ۱۳۵۶: ۱۳۲	انتخاب راه حلی از میان راه حل‌های مختلف است
جان بزرگی، ۱۳۸۵	تصمیم گیری را می توان طریقه عمل و یا حرکت در مسیر خاصی تعریف کرد که با تامل و آگاهانه از میان راه ها و روشهای مختلف برای رسیدن به یک هدف مطلوب انتخاب شده است.
علاقه بند، ۱۳۸۴: ۳۳	تصمیم گیری چهار چوبی برای عملکرد کارکنان سازمان فراهم می سازد و از این رو، نقش بسیار مهمی در مدیریت ایفا می کند. این اهمیت تا بدانجاست که سایمون، تصمیم گیری را مترادف مدیریت می داند و معتقد است که فعالیت و رفتار سازمانی، شبکه پیچیده‌ای از فرایندهای تصمیم گیری است.
اصغر پور، ۱۳۶۵: ۲۱	تصمیم گیری نتیجه و یا پایان فرایند است. در این فرایند اطلاعات موجود در مورد موضوعی تجزیه و تحلیل می شود و از ترکیب مناسب آنها به استراتژیهای مورد نظر و بهترین راه حل می رسند. با وجود این پایان فرایند می تواند شروع فرایند دیگری باشد؛ به عبارت دیگر هر تصمیم ممکن است شروع تصمیم یا تصمیمات دیگری را ایجاب کند.
فاضلی، ۱۳۷۱	رویکرد اسلامی در تصمیم گیری بر مبنای اراده و اختیار انسان و بر محور عقلانیت و خدامحوری است؛ به عبارت دیگر سیاستگذاری و تصمیمگیری در نظام مدیریت و رهبری اسلامی تنها بر عقل معمول متکی نیست، بلکه بر اندیشه ای والاتر و برتر از اندیشه‌های انسان عادی متکی است؛ به تعبیر دیگر سیاستگذاری و تصمیم گیری در نظام اسلامی نشأت گرفته از مجموعه قوانین اسلامی است که بر واقعیات زندگی و حیات متکامل و متعالی بشری منطبق است.

(نویسندگان، ۱۳۹۱)

۲ - تعاریف و سیر تکاملی مفهوم اخلاق^۱

جدول شماره ۲ سیر تکاملی نگاه به اخلاق را مورد امعان نظر قرار داده است و نظر اسلام را در

این باب به گونه ای بسیار کوتاه عرضه می کند.

1- moral

جدول شماره ۲: سیر تکامل مفهوم اخلاق

سیر تکاملی	نگاه به تعریف اخلاق	نظریه پرداز
معنای لغوی	اخلاق جمع خُلق و در لغت به معنای خویهاست .	دهخدا، ۱۳۸۵، ج ۵: ۱۵۲۵
اصطلاحی (اثبات و سلبی)	هیأت خاصی است که برای نفس پیدا می شود و در انسان رسوخ می کنند و به کمک آن کارها به آسانی و بدون نیاز به فکر و اندیشه از انسان صادر می شود. هرگاه این هیأت به طوری ظهور پیدا کند که کارهای شایسته و مورد پسند شرع و عقل از آن ناشی شود، آن را اخلاق و خوی نیک می نامند و اگر برخلاف انتظار از آن کارهای نکوهیده سر بزنند، آن را خوی زشت می گویند.	فیض کاشانی، ۱۳۸۸: ۹
معنای اصطلاحی (اثباتی و سلبی و کاربردی)	فنی که درباره ملکات انسانی بحث می کند؛ ملکاتی که مربوط به قوای نباتی و حیوانی و انسانی اوست و هدف این بحث این است که فضایل را از رذایل جدا سازد؛ یعنی این علم می خواهد معلوم کند که کدام یک از ملکات نفسانی انسان، خوب و نیک و مایه کمال و فضیلت اوست و چه ملکاتی، بد و رذیله و مایه نقص اوست تا آدمی بعد از شناسایی آنها، خود را با فضایل آراسته سازد و از رذایل فاصله گیرد.	طباطبائی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۳۶۸

(نویسندگان، ۱۳۹۱)

۳ - مفهوم پایه های نظری تصمیم گیری و اخلاق

منظور از پایه های نظری تصمیم گیری، تبیین شاخصها و عوامل تاثیر گذار اخلاق در تصمیم گیری است. از آنجا که درک و شناخت پایه های نظری مستلزم شناسایی مباحث نظری اخلاق و تصمیم گیری است هر دو حوزه در حد و وسع این تحقیق بحث و عرضه می شود تا بتوان ترکیب و تأثیر این دو حوزه را - اخلاق و تصمیم گیری - در کلیت مسئله به دست آورد که شناخت پایه های نظری است.

اسلام مباحث نظری خود را بر محور اوامر و نواهی مطرح کرده است که اوامر و نواهی بر اساس اختیار و اتمام حجت بر انسانها تکلیف و تبیین شده است.

مروری بر ادبیات تحقیق

تصمیم گیری فرایند ذهنی است که تمام افراد بشر با آن سر و کار دارند. در این فرایند، تأثیر گذاری در پرتو ادراکات، اعتقادات، ارزشها، نگرشها، شخصیت، دانش و بینش فرد صورت می گیرد و این عوامل بر یکدیگر نیز تأثیر متقابل دارند. ترکیب بهینه عوامل تأثیر گذار بر فرایند و ماهیت تصمیم گیری، زمینه را برای شکل گیری تصمیم صحیح، مطلوب و متعالی فراهم می کند. تکرار و نهادینه شدن وضعیت بهینه ترکیب این عوامل، تصمیم گیریها را در فرد و جامعه به یک رفتار دائمی تبدیل می کند.

در تحلیل تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی، مدیر در پرتو اعتقادات و ارزشهای اسلامی، علاوه بر رعایت مراحل تعیین شده و استفاده از دانش و اطلاعات خود و دیگر افراد ذی صلاح با اتکال به خداوند و استمداد از او با روحیه ای قوی و قلبی مطمئن و اجرای دستورهای اخلاق اسلامی، تصمیم گیری می کند و از تزلزل روحیه، اضطراب و تردید مصون خواهد بود و امنیت خاطر حاصل از اتکال به خداوند موجب تقویت بعد عقلایی تصمیم گیری نیز خواهد شد.

بیان نشدن و نبودن مبانی نظری منسجم و متقن درباره تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی و نبودن مطالعات و بررسیهای لازم در زمینه شناخت ابعاد، عوامل، متغیرها و شاخصهای تصمیم گیری اخلاقی، ابهام و سر درگمی فراوانی در آشنایی با تحلیل مبانی نظری مباحث تصمیم اخلاقی رقم زده است. اینکه پایه های نظری تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق چیست؟ چه ابعادی دارد و از چه عواملی بر خوردار است؟ برتریها و ضرورتهای پرداختن به آن چیست؟ چگونه می توان نظام تصمیمات فردی و سازمانی را اخلاقی کرد؟ راهکار آشنا ساختن مدیران و ایجاد انگیزه در آنان برای اخلاقی نمودن تصمیماتشان چیست؟ و مواردی از این دست و سؤالات پیرامونی، پاسخی است که مسئله این تحقیق را ساخته و پرداخته کرده است. از مظاهر بروز نقش اخلاق بلکه مهمترین آنها هنگام تصمیم، چه آن گاه که فرد به تصمیم گیری می نشیند و آن گاه که سازمان و جامعه به تصمیم می رسد، اخلاق در شکل دهی به تصمیم و تنظیم فرایند شکل گیری آنها نقش تعیین کننده دارد. عدم رعایت اخلاق اسلامی در تصمیم گیری، موجب وارد شدن آسیبهای فراوان به فرد و جامعه می شود. به استناد قوانین و آیین نامه های مختلف در سازمانها و جامعه و ایجاد حد و حصر در بهینه سازی تصمیم گیری، اخلاق اسلامی می تواند نظام تصمیم گیری را تحت تاثیر

قرار دهد و جامعه را از آسیب‌هایی مصون بدارد که از درون نفس و بیرون، آن را محاصره می‌کند. دیدگاه‌های متفاوتی نسبت به مبانی اخلاقی وجود دارد. از اخلاق افلاطونی که به دنبال کمال مطلوب و آرمانی بود و رویکرد ماورایی به اخلاق می‌دهد و اخلاق ارسطویی که به دنبال رفتار طبیعی انسان بود و دیدگاه اسلامی که بر مدار توحید و خدا محوری قرار دارد، می‌توان مباحث اخلاق اسلامی را در برتری استدلال اخلاق اسلامی بدست آورد.

سعادت نزد ارسطو، فعالیت‌های منطبق بر فضیلت یعنی همان ارضای هماهنگ تمایلات طبیعی انسان است و راه رسیدن به این سعادت، منحصر به همان نظریه اعتدال خود است. (نیکوماخوس: ۲۳).^۱

بنابراین فلاسفه ای که در ارزشگذاری به منبعی ما فوق طبیعت مثل خدا یا عقل محض توجه کرده اند، تحت تأثیر افلاطون هستند و فیلسوفانی که معیار های اخلاقی را در نیاز های اساسی انسان و تمایلات و استعداد های او جستجو کرده از ارسطو تأثیر پذیرفته اند. (فهیم نیا، ۱۳۸۹: ۵۱). اشکالات مهمی به نظریه ارسطو وارد شده است؛ از جمله اینکه همه موضوعات اخلاقی حد وسط ندارد، مانند وفای به عهد و راستگویی و توکل بر خدا و آزار ندادن دیگران و موارد دیگر که این اشکالات بر نظریه ارسطو به دلیل رویکرد مادی و این دنیایی اوست که از آخرت و سعادت در آن غفلت کرده است.

اخلاق در مبانی اسلامی جامعیتی فوق العاده دارد. ابعاد اخلاق اسلامی عبارت از خدا محوری و آخرت گرایی و توجه به اصالت روح و لازمه مختار بودن در فعل اخلاقی و تبیین حسن و قبح واقعی است؛ حسن فاعلی نه حسن فعلی صرف، جزء مفاهیم اخلاق اسلامی است که علاوه بر استفاده از حد وسط اخلاق ارسطویی، جامعیت و سعادت دنیایی و آخرتی انسان را نیز تامین کرده است.

اگر چه اکنون دنیا در شاخص علم مداری در مرحله انفجار اطلاعات قرار دارد ولی متأسفانه در مسیر دینمداری و اخلاق در ضعف چشمگیری به سر می‌برد؛ در این رابطه شهید مطهری می‌فرماید: بشر از علم همچون ابزاری برای هدفهای خویش استفاده می‌کند. اما هدف بشر چیست و چه باید باشد؟ علم دیگر قادر نیست هدفهای بشر را عوض کند؛ ارزشها را در نظرش تغییر دهد؛ مقیاسهای او را انسانی و عمومی بکند. آن دیگر کار دین است؛ کار قوه ای است که کارش تسلط

1- Nicomaghos

بر غرائز و تمایلات حیوانی و تحریک غرائز عالی و انسانی او است. علم همه چیز را تحت تسلط خویش قرار می دهد مگر انسان و غرائز او را. انسان علم را در اختیار می گیرد و در هر جهت که بخواهد آن را بکار می برد؛ اما دین، انسان را در اختیار می گیرد؛ جهت انسان را و مقصد انسان را عوض می کند (مطهری، ۱۳۸۳).

با توجه به اهمیت این مباحث، اخلاق اسلامی می تواند موضوع تصمیم گیری را در مدار توحیدی قرار دهد که موجب تحول جدی در سازمانها و جوامع شود.

۱ - تصمیم گیری

تمام مباحث تصمیم گیری را نمی توان در این تحقیق تبیین کرد اما مهمترین آنها عبارت است از: تعاریف، ارتباط مدیریت و تصمیم گیری، انواع تصمیم گیری، الگوهای تصمیم گیری، فرایند تصمیم گیری، ارکان تصمیم گیری، روشها و شیوه های تصمیم گیری، و ارتباط تصمیم گیری با علوم مختلف و ارزشها که در ادامه به برخی از آنها پرداخته می شود.

۱ - ۱ - ارتباط مدیریت و تصمیم گیری

تصمیم گیری به منزله روح وظایف مدیریت است. بخش اعظمی از تحقیقات و مطالعاتی که درباره تصمیم گیری انجام گرفته، بسیار سنگین، و مطالب و مفاهیم طوری عرضه و مورد بحث و بررسی قرار گرفته است که برای درک و فهم مطالب علاوه بر دانستن ریاضی و آمار باید در زمینه های گوناگونی چون روانشناسی و جامعه شناسی نیز آگاهی داشت. در این مبحث از دیدگاهی سامانمند به موضوع پرداخته شده است. پیتراک و هربرت سایمون در مورد مفهوم و ساختار تصمیم گیری مطالعات زیادی کرده اند. از نظر آنان مدیریت و تصمیم گیری هم معنی و مترادف است و وظایفی چون برنامه ریزی و سازماندهی و تامین نیروی انسانی و هدایت و کنترل در واقع کاری جز تصمیم گیری در باره نحوه و چگونگی این فعالیتها نیست (جان بزرگی، ۱۳۸۵).

۱ - ۲ - ارکان تصمیم گیری:

در تصمیم گیری چهار رکن اساسی هست:

تصمیم گیرنده: فرد یا گروه یا نظام اجتماعی که در مورد موضوعی خاص، تصمیم گیری می کند.

اصول و مبانی: چارچوب ارزشی (ارزشهای حاکم بر تصمیم گیرنده) توجه به محتوا و ساختار که در اصول و مبانی تصمیم گیرنده هست.

شناخت موضوع: شناخت نفس موضوع و وضعیت فعلی و گذشته موضوعی که در مورد آن تصمیم می‌گیرند.

فرایند تصمیم‌گیری: که شامل مراحل زیر است: مشخص کردن هدف، تشخیص و تجزیه مشکل، تعیین راه حل، ارزیابی راه حلها، انتخاب یک راه حل، اجرای تصمیم، و ارزیابی تصمیم (مرکز توسعه، ۱۳۸۸).

۱ - ۳ - فرایند تصمیم‌گیری

فرایند تصمیم‌گیری تمدن غرب عقلایی است به گونه ای که تصمیم‌گیرنده صرفاً بعضی از ابعاد مسئله را مشخص می‌کند.

مراحل تصمیم‌گیری عقلانی عبارت است از: شناسایی وضعیت مسئله، ایجاد بدیل، ارزیابی و انتخاب، و پیگیری و اجرا

مرحله اول، شناسایی وضعیت مساله: شناسایی مسئله شامل سه فعالیت عمده است: تعریف آن، شناسایی اهداف تصمیم، و تشخیص علل مسئله.

تعریف و شناخت دقیق مسئله به مدیران در کسب اهداف سازمانی و پرهیز از گمراهی و لغزش در تصمیم‌گیری برای حل مسئله یاری می‌کند. بعد از شناخت مسئله مدیر باید تصمیم بگیرد که در چه قسمتهایی و یا چه مسائلی رأساً اقدام، و چه قسمتهایی را به سازمان و سطوح سلسله مراتب واگذار کند. بنابراین هر چه مرجع تصمیم‌گیری نزدیکتر به منشأ پیدایش مسئله باشد، مسئله بهتر روشن می‌شود.

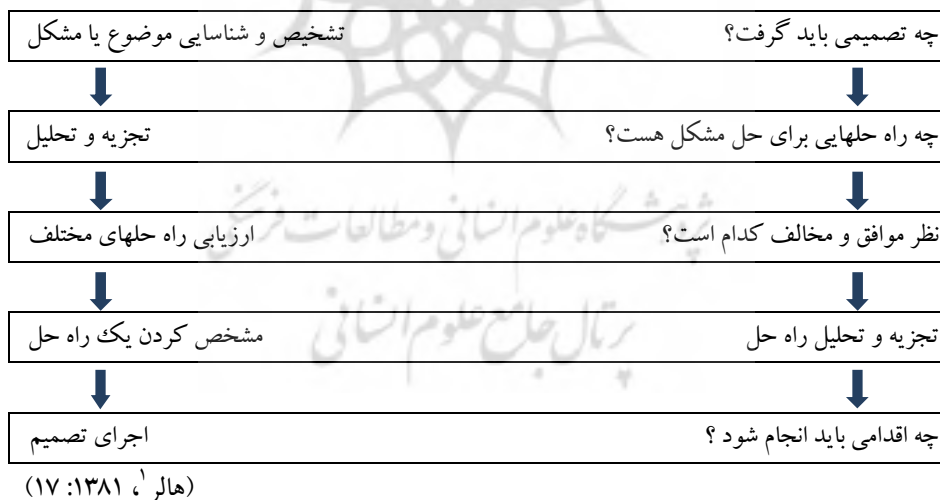
بعد از درک مسئله، شناسایی اهداف مورد توجه است. هر چه مدیران بهتر بتوانند به اهداف سازمانی دست یابند بهتر می‌توانند مسئله را حل کنند؛ هم چنین جهت شناسی و تعیین بایدها و شایسته‌ها خود معیاری برای پیشنهاد و ارزیابی بدیلها خواهد بود.

در مرحله شناسایی وضعیت، تشخیص علل انجام می‌شود، علل بر خلاف آثار مسئله کمتر آشکار می‌شود و مدیر باید با هوشیاری به کشف آنها پردازد. مدیر می‌تواند از طریق فرضیه سازی درباره علل و استفاده از توان فکری گروه و استفاده از فنونی نظیر استخوان ماهی، این مرحله را به پایانی درست برساند.

مرحله دوم، ایجاد بدیل: یکی از راهبردهای ذهن انسان چنگ زدن به اولین بدیل به عنوان آخرین بدیل است. این خطا در خصوص انتخاب راه حلها نیز رخ می‌دهد. در این مرحله باید تا

جای ممکن به تولید هر چه بیشتر بدیلها پرداخته شود و کمیت نسبت به کیفیت دارای اولویت باشد؛ فنونی نظیر توفان مغزی که کمک شایانی به مشخص کردن هر چه بیشتر بدیلها خواهد کرد. مرحله سوم، ارزیابی و انتخاب: با توجه به اهداف از قبل تعیین شده و توان سازمان، ارزیابی بدیلها آغاز می شود. برخی از بدیلها مطلوبیت زیادی دارند ولی سازمان توان اجرایی کردن آنها را ندارد؛ برخی دیگر تأثیر بسزایی در حل مسئله ندارند؛ برخی، وزن و اولویت زیادی ندارند. مبتنی بر شاخصها و معیارها و با در نظر داشتن توان سازمان، گزینه های دارای اولویت زیاد فهرست می شود. در نهایت گزینه (راه حل) دارای اولویت اول انتخاب نهایی خواهد بود.

مرحله چهارم، پیگیری و اجرا: با انتخاب بهترین گزینه، پرونده مسئله و فرایند تصمیم گیری بسته نخواهد شد؛ زیرا ممکن است مسئله به صورت ذاتی و ریشه ای شناخته نشده باشد لذا راه حلها به رفع عارضه ها کمک خواهد کرد نه به حل بنیادی مساله. بعد از اجرا از طریق نظام پایش و کنترل، باز خورد های ناشی از تصمیم مورد تحلیل قرار می گیرد و در صورت لزوم، تصمیم گرفته شده اصلاح می شود (رضائیان، ۱۳۷۹: ۶۶). فرایند تصمیم گیری در نمودار شماره ۱ قابل مشاهده است.

نمودار شماره ۱: فرایند تصمیم گیری

۱-۴- الگوهای تصمیم گیری

در نظریه تصمیم گیری در فرایند عقلایی شیوه ها و الگوهای گوناگونی مورد استفاده قرار می گیرد که به گونه ای می کوشد تا بهترین و منطقی ترین راه حل را عرضه کند. الگوی منطقی در زمینه نظریه تصمیم گیری، جهتگیری کلاسیک است. این الگو زمینه ساز اصول مقداری در اقتصاد، ریاضیات و آمار است. این الگو در محیط بسته با تعداد معینی متغیر عمل می کند، لذا برای تصمیم گیریهای برنامه ریزی شده، ساخت یافته و عادی، کاربرد دارد (حاضر، ۱۳۷۷: ۲۰۳).

شیوه های الگوهای تصمیم گیری عبارتست از:

الف) شیوه درخت تصمیم گیری

شیوه درخت تصمیم گیری، مرحله و مقطعی است که مسئله و موضوع مورد نظر به صورتی از کلی به جزئی مانند تنه درخت که به شاخه ها و ساقه ها می رسد و با تبیین مشکل و مسئله اصلی به راه حلها و نتایج، طی مراحل متوالی به تجزیه و تحلیل می رسد.

ب) الگوی مطلوبیت

هنگامی که در انتخابها با عواملی رو به رو شویم که دسترسی به یکی موجب محرومیت از دیگری است این الگو به منظور دستیابی به حد بهینه یا مطلوب انجام می شود.

ج) الگوی رضایت بخش

این الگو کوششی در جهت واقع بینانه کردن شیوه تصمیم گیری و پرهیز از آرمانگراییهای غیر عملی است. در این الگو تصمیم گیرنده با توجه به وضعیت موجود به دنبال راه حلی رضایت بخش است.

د) الگوی سطل زباله

الگوی سطل زباله دقیقا با پیش فرضهای الگوی عقلایی تصمیم گیری در تضاد است. چنین الگویی بر خلاف پیش فرضها است که می تواند به طور روشن تعریف شود؛ همین طور راهکارهای تحقق آنها از قبل قابل شناسایی است و بر اساس معیارهایی که به نظر مناسب می آید، می تواند مورد ارزیابی قرار گیرد. در عوض پیشنهاد می کند که تصمیم گیری، عرصه ای را نشان می دهد که درون آن اعضای سازمانی با نگاه تعارضات و تفاوتهاشان به اقدام دست می زنند.

جدول شماره ۳: برخی الگوها در تصمیم گیری

الگوی سطل زباله	الگوی رضایت بخش	الگوی مطلوبیت	الگوی درخت تصمیم گیری
جریانهای تصادفی و رویدادهایی که با هم تلاقی می کند و باعث راه حل های دسته ای از مسائل مشخص شود.	واقع بینانه کردن شیوه تصمیم گیری و پرهیز از آرمانگراییهای غیر عملی فرایند عقلایی تصمیم گیری است.	در انتخابها با عواملی رو به رو شویم که دستیابی به یکی موجب محرومیت از دیگری است.	از کلی به جزئی مانند تنه درخت که به شاخه ها و ساقه ها می رسد و با تبیین مشکل و مسئله اصلی به راه حلها و نتایج، طی مراحل متوالی به تجزیه و تحلیل می رسد.

(هچ، ترجمه دانایی فرد: ۴۴۵)

۱-۵- انواع تصمیم گیری

انواع تصمیم گیری مدیریتی را می توان به عادی، اضطراری، استراتژیک و عملیاتی تقسیم کرد که در جدول شماره ۴ به صورت خلاصه آمده است.

تصمیمات عادی بسیاری از تصمیمات روزمره را تشکیل می دهد به این شکل که برخی وقایع اتفاق می افتد و شما اقدامات مشخص و معینی را در مورد آنها انجام می دهید.

تصمیمات اضطراری، زمانی وضعیت خاصی به وجود می آید که مشابه آن قبلا نبوده و مدیر مجبور است بلافاصله در مورد آن تصمیم بگیرد این تصمیم ها که قسمت اعظم وقت مدیر به آنها اختصاص می یابد، تصمیم های اضطراری است.

تصمیم گیری استراتژیک، تصمیم گیری در مورد هدفهای کلی و هدفهای اجرایی و چگونگی تبدیل آنها به برنامه های خاص که بیش از همه نیازمند دقت و تلاش است، تصمیم گیری استراتژیک نام دارد.

تصمیم گیری عملیاتی بویژه در مورد مسائل کارکنان مانند استخدام و اخراج از حساسیت خاصی برخوردار، و لازم است که در مورد آنها نهایت دقت به عمل آید.

جدول شماره ۴: انواع تصمیم گیری

ویژگیها	انواع تصمیم گیری
تصمیمات روزمره	تصمیمات عادی
زمانی وضعیتی خاصی به وجود می آید که مشابه آن قبلاً نبوده است.	تصمیمات اضطراری
تصمیم گیری در مورد هدفهای کلی و اجرایی	تصمیم گیری استراتژیک
مسائلی که حساسیت خاصی دارد.	تصمیم گیری عملیاتی

(هالر، ۱۳۸۱: ۵۰)

۱-۶- تصمیم گیری و ارزشها^۱

انسان موجودی پیچیده، و دارای ویژگیهای ارزشی و ضد ارزشی است. امروزه مطالعات فرایند تصمیم گیری علاوه بر تمایلات، تمنیات، خواسته‌ها و اهداف خصوصی فرد، ارزشهای او را نیز به عنوان عامل مهم در تصمیم گیریهای او شناخته و تأیید کرده است به طوری که ارزشهای فرد را می‌توان مجموعه‌ای از آرمانهای انتزاعی تعریف کرد که فکر و عمل او را شکل و جهت می‌دهد؛ بدین ترتیب بدیهی است که ارزشهای خصوصی مدیر، همیشه در تصمیمات او دخالت دارد. تصمیم را انسان می‌گیرد ولی عرف و آداب و رسوم سازمانی و مصلحت و رعایت منافع افراد و گروه‌های گوناگون، او را مجبور می‌کند که در چهارچوبی خاص و به شیوه‌های خاص تصمیم گیری کند (جان بزرگی، ۱۳۸۵).

۲- علم اخلاق

موضوع علم اخلاق روح انسان است؛ اما بدن انسان و رفتارهای او موضوع آداب است. وقتی یک عمل فضیلت اخلاقی یا رذیلت اخلاقی نامیده می‌شود که از حالت‌های نفسانی حمایت کند. حالت‌های نفسانی باید به طوری در نفس انسان رسوخ کرده باشد که به آسانی قابل زوال نباشد. باید اعمال اخلاقی بدون فکر و تأمل از انسان صادر شود؛ یعنی عادت به کار خیر داشته باشد (طبرسی، ۱۳۸۷: ۱۹۴) به دیگر سخن در موضوع اخلاق خواجه نصیر می‌فرماید: موضوع این علم، نفس انسانی است از آن جهت که از او افعالی جمیل و محمود یا قبیح و مذموم صادر تواند شد به حسب ارادت او و چون چنین است اول باید معلوم شود که نفس انسانی چیست و غایت و کمال و قوت‌های او کدام است و چگونه آن را باید بر وجهی استعمال کنند تا کمال و سعادت‌ی که مطلوب آن است،

1- Values

حاصل آید (بهشتی، ۱۳۷۹: ۱۳۴).

جدول شماره ۵: شناخت علم اخلاق

موضوع	فضیلت اخلاقی	ملکه شدن
روح، نفس	یک عمل فضیلت اخلاقی یا رذیلت اخلاقی نامیده می شود که از حالت های نفسانی حمایت کند.	اعمال اخلاقی بدون فکر و تأمل از انسان صادر شود؛ یعنی عادت به کار خیر داشته باشد.

(بهشتی، ۱۳۷۹: ۱۳۴)

۲-۱- تمایز اخلاق اسلامی و غیر آن

اخلاق در تاریخ، مبانی آسمانی و زمینی و یا ماورایی و زمینی را طی کرده است. یک نوع از آنها اخلاق افلاطونی است که به دنبال کمال مطلوب بود و رویکرد ماورایی به اخلاق داده است و نوع دیگر اخلاق ارسطویی که به دنبال رفتار طبیعی انسان بود و هدف اخلاق را تأمین سعادت فرد می داند (طبرسی، ۱۳۸۷: ۲۸).

در اسلام اخلاق در مبانی قرآنی و اسلامی، جامعیتی دیگر دارد که در چهار محور (خدا محوری، آخرت گرایی، توجه به اصالت روح و مختار بودن در فعل اخلاقی و تبیین حسن و قبح واقعی و انگیزه حسن فاعلی نه حسن فعلی صرف) تثبیت می شود.

انسان در پرتو اعتقادات و ارزشهای اسلامی، علاوه بر رعایت مراحل تعیین شده و استفاده از دانش و اطلاعات خود و دیگر افراد ذی صلاح با اتکال به خداوند و استمداد از او با روحیه ای قوی و قلبی مطمئن و اجرای دستورهای اخلاق اسلامی، تصمیم گیری می کند و از تزلزل روحیه، اضطراب و تردید مصون خواهد بود.

بنابراین فیلسوفانی که در ارزشگذاری به منبعی مافوق طبیعت مثل خدا یا عقل محض توجه کرده اند تحت تأثیر افلاطون بوده اند. فیلسوفانی که معیارهای اخلاقی را در نیازهای اساسی انسان و تمایلات و استعداد های او جستجو کرده اند متأثر از ارسطو بوده اند. اما فیلسوفان اسلامی در مسیر جامعیت الهی و زمینی گام نهاده اند.

جدول شماره ۶: وجه تمایز اخلاق اسلامی و غیر اسلامی

عناوین	اخلاق اسلامی	اخلاق غیر اسلامی
اعتقادات	خدایمحوری	ماورایی صرف
ابزار شناخت	و حیانی و عقلانی	عقلانی و طبیعی بودن
نیت و عمل	حسن فعلی و فاعلی	حسن فعلی
مبانی	ارزشهای اسلامی	مفهوم سعادت

(فهمین نیا، ۱۳۸۹: ۵۱)

۲-۲- ملاک ارزشگذاری در اخلاق

در اینکه ملاک ارزشگذاری فعل اخلاقی چیست، دانشمندان نظریات متفاوتی دارند؛ نظریاتی مانند عاطفی بودن و محبت و دوستی و امر غریزی و وجدان و زیبایی و فطرت و... مواردی است که دانشمندان بیان کرده اند در حالی که اسلام و فیلسوفان اسلامی نظر کاملتری عرضه کرده اند. شهید مطهری می فرماید: در تربیت دینی می بینیم این مفاهیم (اخلاقی) مفاهیم تو پر است؛ حق، عدالت، صلح، همزیستی، عفت، تقوا، معنویت، راستی، درستی و امانت، تمام اینها الفاظی هستند تو پر و پایه و مبنا و منطقی دارند. اساس مطلب این است که ما برای اخلاق چه منطقی به دست بیاوریم. آیا می توانیم از غیر راه خداشناسی و معرفه الله برای اخلاق منطقی مستدل پیدا بکنیم؟ نه پشتوانه اعتبار همه این مفاهیم خداشناسی است. اگر ایمان نباشد [اخلاق] مثل اسکناسی است که پشتوانه نداشته باشد. ابتدا ممکن است عده ای نفهمند ولی اساس و پایه ندارد (مطهری، ۱۳۸۷). در ادامه شهید مطهری می فرماید: مبنای فضائل اخلاقی خداست. شما به خاطر خدا به فضائل اخلاقی پایبند هستید مؤمن کسی است که در فضائل اخلاقی خویشان و فامیل و خانواده نشناسد؛ اهل محل نشناسد؛ باند نشناسد؛ حزب نشناسد؛ حتی خود دین را مرز قرار ندهد برای فضائل اخلاقی؛ خودی را به قدری توسعه دهد که شعاعش بی نهایت بشود؛ همه چیز از من است؛ "هر ملک ملک ماست که ملک خدای ماست؛ همه از ما هستند (مطهری، ۱۳۸۷).

۲-۳- اخلاق و حسن فعلی و فاعلی

در اخلاق اسلامی علاوه بر حسن فعلی، فاعل آن نیز باید انگیزه پاک و صحیح داشته باشد. آموزه های اعتقادی، عملی و اخلاقی اسلام همه برای هدایت انسان به سمت رشد و ترقی است. بر همین اساس نمی توان با اعتقادی ناصحیح یا حکمی غیر شرعی و اخلاقی انحرافی به نتیجه

ارزشمند رسید. منظور از عمل اخلاقی در اینجا عمل خوب است؛ یعنی عملی که به ضرورت دارای پاداش اخروی باشد؛ چه پاداش دنیوی داشته باشد یا نداشته باشد.

در یک دسته بندی کلی، عناصر لازم برای هر عمل خوب و ارزشمند اخلاقی می تواند به دو دسته تقسیم شود: عناصر فاعلی و عناصر فعلی یا عینی. مقصود از عناصر فاعلی، وضعیتی است که به نوعی به فاعل بر می گردد. عناصر فعلی و عینی، موقعیت و وضعیتی است که لازم است که در یک فعل به عنوان امر واقعی، عینی و مستقل از اراده و وضعیت فاعل وجود داشته باشد. مجموع این دو دسته عناصر را که پایه های اصلی فضیلت اخلاقی را تشکیل می دهد باید به دست آورد (دیلمی و آذربایجانی، ۱۳۸۴: ۴۰).

خداوند در سوره عصر به حسن فعلی و فاعلی اشاره کرده است. خداوند می فرماید: وَالْعَصْرِ، إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ، إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَّصَوْا بِالصَّبْرِ. حسن فعلی (عمل صالح) و حسن فاعلی (ایمان به خدا) مکمل هم در تعالی اخلاق اسلامی است که علاوه بر تأثیر گذاری بر فرد و جامعه دارای ثواب اخروی می شود.

۲- ۴- تمایز اخلاق نظری و عملی

دانشمندان اخلاق در یک تقسیم بندی، اخلاق را به دو بخش نظری و عملی تقسیم کرده اند. الف: اخلاق نظری: در این بخش، از فلسفه اخلاق یعنی از مبانی و زیر بنای اخلاق و معیار خویها و بدیها بحث می شود؛ به عنوان نمونه آیا اخلاق از امور نسبی است یا مطلق؟ آیا زیر بنای اخلاق، حسن و قبح ذاتی یا مصالح و مفاسد است؟ و... از زیر مجموعه های اخلاق نظری است؛ پس اخلاق نظری از معرفت فلسفی نشأت می گیرد.

ب: اخلاق عملی: مقصود از اخلاق عملی، آداب و دستور هایی خاص است که در مسیر تزکیه و تهذیب، التزام به آنها ضرورت دارد و از طریق عمل، فرد را به اهداف نزدیک می کند. البته منظور از عمل در اینجا اعم از اعمال قلبی (نیت، حب، بغض، سوء ظن، حسد) و اعمال بدنی (سخاوت، عبادات، دفاع) است (مهدوی کنی، ۱۳۷۲).

روش شناسی پژوهش

این تحقیق بر اساس روش تحلیل محتوا انجام شده است. در این روش ابتدا مضامین نهفته در

محتوای داده‌ها استخراج، و سپس هر یک از آنها برحسب ویژگیهای مورد نظر تجزیه و تحلیل می‌شود.

امروزه این فن علاوه بر مطالعات حوزوی و دانشگاهی در محافل مانند تحقیقات قضایی، جرم‌شناسی و تحلیلهای سیاسی کاربرد گسترده‌ای یافته است. تحقیق توصیفی همان گونه که از نامش به وضوح مشخص است توصیف واقعی و منظم رویدادها و موضوعات مختلف است. نکته حائز اهمیت اینکه در این روش فرضیه‌ای ساخته نمی‌شود (نبوی، ۱۳۶۹).

محقق از نظر منطقی جزئی‌های مربوط به مسئله تحقیق خود را با گزاره‌های کلی مربوط، ارتباط می‌دهد و به نتیجه‌گیری می‌پردازد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۶۱).

از ویژگیهای تحقیق تحلیل محتوا این است که محقق دخالتی در موقعیت، وضعیت و نقش متغیرها ندارد و آنها را دستکاری یا کنترل نمی‌کند و صرفاً آنچه را وجود دارد، مطالعه می‌کند و به توصیف و تشریح آن می‌پردازد؛ هم‌چنین تحقیقات توصیفی ممکن است به کشف قوانین و ارائه نظریه منتهی شود؛ این سخن بدین معنا است که از طریق این گونه تحقیقات شناختهای کلی حاصل می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۶۱).

به طور کلی این گونه تحقیقات ارزش علمی زیادی دارد و می‌تواند به کشف واقعیتها و ایجاد شناخت کلی و تدوین قضایای کلی در تمامی علوم و معارف بشری منجر شود. به طور کلی تحقیقات توصیفی را می‌توان به چهار گروه تقسیم کرد که عبارت است از: زمینه‌یابی، موردی، تحلیل محتوا و قوم‌نگاری که تحقیق نگارنده از نوع تحقیق توصیفی تحلیل محتوا است. در این تحقیق به منظور توصیف عینی و کیفی، محتوای مفاهیم به صورت نظام‌دار انجام می‌شود. در واقع قلمرو این نوع تحقیق را متنهای مکتوب، شفاهی و تصویری درباره موضوعی خاص تشکیل می‌دهد؛ نظیر کتابها، مقاله‌ها، روزنامه‌ها، مجله‌ها و... پژوهشگر در چنین تحقیقی به دنبال تجزیه و تحلیل و توصیف مطالب است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۶۵).

کاربرد این روش نیز وسیع است و دامنه آن در برگیرنده همه مسائل و امور از مسائل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، نظامی، فرهنگی و... است. همه مسائل رفتاری، اخلاقی، کوشش‌ها و تلاشها، جنبه‌های مربوط به رفتار و کردار فرد و گروه، گفته‌ها و نوشته‌ها از این طریق قابل بررسی است و کاربرد آن در علوم انسانی و اسلامی فراوان است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۲۸۶).

اهداف تحقیق دریافت و به دست آوردن ابعاد و تبیین شاخصهای اخلاقی از متون اسلامی و

ارتباط آن با تصمیم گیری است.

گامهای اساسی که در روش تحلیل محتوا برداشته شده عبارت است از:

مرحله اول: طراحی تحقیق

طراحی تحقیق از نظر منطقی اولین مرحله تحقیق است. این مرحله چارچوبهای تحقیق را مشخص می سازد. برای پاسخگویی به سؤالات تحقیق باید به دنبال چه شواهدی باشیم؟ این شواهد را در کجا جستجو کنیم؟ چگونه این شواهد برای دستیابی به پاسخ سؤالات تحقیق باید مرتب شود. در این مرحله ابتدا با مرور ادبیات فنی موضوع تلاش می شود تا سؤالات تحقیق بدرستی و روشنی شناخته و طراحی شود.

مرحله دوم: گردآوری داده ها و انتخاب و تشریح منابع اطلاعاتی تحقیق

برای مطالعه هر قضیه هیچ گاه نمی توان به یک منبع خاص اکتفا کرد. داده های مختلف برای تحلیلگر زوایای دید مختلف و درک عمیقتری از موضوع را امکانپذیر می سازد. در این مرحله اطلاعات کمی نیز بسیار کمک کننده خواهد بود و موجب توسعه و تقویت مفاهیم خواهد شد. این امر در افزایش اعتبار و اطمینان یافته های تحقیق نیز مؤثر خواهد بود. در گام بعدی این روش برای هر قضیه یا منبع، پایگاه اطلاعات را فراهم می سازد. در این مرحله امکان اجرای کار عملی تجزیه و تحلیل اطلاعات وجود دارد. از همان پاراگراف اول امکان استخراج مفاهیم ارزشمند وجود دارد. یافته های مراحل اولیه هر چند ممکن است در طول کار تغییر یابد و یا حتی نقض شود، تولید آن برای جهتگیری نمونه برداریهای بعدی الزامی است.

داده ها و اطلاعات مورد نیاز این تحقیق عمدتاً از آیات قرآن و تفسیر آن است که ارتباط مستقیم با موضوع تحقیق دارد.

مرحله سوم: تحلیل داده ها و یافته ها

به منظور یافتن پاسخ برای سؤالات تحقیق بر اساس تجزیه و تحلیل داده های استخراج شده قرآن کریم و تفسیر نور و نمونه، روایات اسلامی از نهج البلاغه و غررالحکم و اصول کافی در غالب مفهوم «پایه های نظری تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی» سازماندهی شد.

یافته‌های تحقیق

نقش اخلاق اسلامی در یافتن تصمیم‌گیری صحیح از میان راه‌حلها ما را به تصمیم‌گیری کامل و صحیح می‌رساند. مصادیق اخلاق از بنیانها و اخلاق اجتماعی و فردی و پرهیز از آفات به ما کمک خواهد کرد تا تصمیم‌گیری اخلاقی مبتنی بر عقلانیت و وحيانیت تعریف شود تا همه جانبه‌نگری در تصمیم‌گیری به دست آید.

اخلاق اسلامی در هر قسمت بویژه صفات اصلی مانند توکل و عدالت و کرامت و حق‌مداری قدرت‌فزاينده‌ای در رشد و صبر بر مشکلات به انسان می‌دهد.

توجه به اخلاق اجتماعی و فردی مانند خوش‌بینی و مدارا و تواضع و مشورت و... علاوه بر تحکیم عواطف و مهربانی در جامعه، موجب تثبیت اصول اخلاقی در وجود انسان می‌شود.

مصادیق ۲۵ گانه اوصاف اخلاقی، برگرفته از کتاب تفسیر نور حجة الاسلام محسن قرائتی و سایر منابع مدیریتی می‌تواند ما را به مجموعه کاملی از پایه‌های نظری تصمیم‌گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی برساند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول شماره ۷: تبیین پایه های نظری گزاره های تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی

صفات اخلاقی	نمونه آیات قران	تکات تفسیری	تکات مدیریتی	گزاره نهایی (مفاهیم)
تواضع	اعراف/۸۹؛ انفال/۶۱؛ آل عمران/ ۲۲ و ۱۵۹ و ۱۶۰؛ انفال/ ۲ و ۳؛ احزاب/ ۳؛ ابراهیم/ ۱۱ و ۱۲	دلیل توکل ما بر خداوند نیز علم مطلق او بر همه چیز است.	قبل از قاطعیت و دستور، توکل بر خدا تأثیر گذار است.	در تصمیم گیری تلاش همراه با توکل نتیجه بخش است.
	نمل/ ۷۷-۷۹؛ رعد/ ۹ و ۱۷؛ یونس/ ۸۲؛ کهف/ ۲۹؛ علق/ ۶-۱۴؛ غافر/ ۵	توجه به حقانیت راه و تلقین آن، انسان را در برابر حوادث زود گذر بیمه می کند	رهبر باید به حقانیت راهش ایمان داشته باشد.	قاطعیت تصمیم مدیر بر اساس ایمان به حقانیت راهش است.
	انعام/ ۱۳-۱۶ و ۱۵۲ و ۱۶۰؛ آل عمران/ ۲۵	مبنای حکومت الهی بر حکمت و عدل است.	عقاب بدون بیان ظلم، قبیح است.	عدالت در تصمیم گیری مقدمه رفع تبعیض و توزیع سرمایه ها است.
		انسان در آفرینش بر همه موجودات برتری دارد.	مدیران کرامت انسانی را باور کنند.	کرامت در تصمیم گیری موجب ارج نهادن مقام انسانی است.
اخلاق فردی	فرقان/ ۶۳؛ شعراء/ ۱۲۵؛ لقمان/ ۱۸؛ اسراء/ ۲۴؛ بقره/ ۲۶۳	تواضع قبل از نیاز به دلیل قرب الهی نتیجه دنیا و آخرتی دارد.	تواضع در همه تصمیم ها جزء اخلاق قرار دارد؛ حتی با افراد حسود و بداندیش متواضعانه برخورد شود.	تواضع در تصمیم گیری موجب همراهی دیگران خواهد شد.
	حشر/ ۹؛ بقره/ ۲۶۱ و ۲۷۴؛ آل عمران/ ۹۲؛ دهر/ ۸ و ۹	بخشش با وجود نیاز مهمتر است.	بسیاری از کمالات مربوط به نجات از بخل است.	سخاوت در تصمیم گیری موجب شکوفایی جامعه است. تصمیم گیری سخاوتمندانه باعث رفع فقر و توسعه اقتصاد می شود.

ادامه جدول شماره ۷: تبیین پایه های نظری گزاره های تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی

صفات اخلاقی	نمونه آیات قرآن	تکات تفسیری	تکات مدیریتی	گزاره نهایی (مفاهیم)
اخلاق فردی	تق	آفرینش انسان و هماهنگی و تعادل میان اعضای او، جلوه ای از نظم خداوند است.	ایمان و برنامه ریزی و پیگیری کارها ما را به نظم می رساند.	نظم در تصمیم گیری موجب تعادل و سرعت در کار است.
	حسن خلق	حسن خلق صرفا گشاده رویی نیست بلکه اقدام به کارهای خیر هم هست.	افراد خشن و سختگیر نمی توانند مردم داری کنند.	مدیران بر اساس محبت بین خود و مردم تصمیم گیری می کنند.
	ساده زیستی	ارزش و جایگاه انسان تا حدی است که دنیا برای او ناچیز است.	مدیران ساده زیست عاقبت اندیش و سعادت مندند.	مدیران ساده زیست در تصمیم گیری عاقبت اندیش و سبک بال هستند.
	وجدان	فهم و درک خوبیها و بدیها به صورت فطری در عمق روح انسانها است.	توجه به وجدان الهی موجب پاکی نفس می شود و مقدمه اجرای عدالت در جامعه است.	حاکمیت وجدان در تصمیم گیری باعث توجه به فطرت و حق طلبی است.
	شرح صدر	سعه صدر اولین شرط موفقیت در هر کار است.	شرح صدر موجب گشایش است.	سعه صدر زمینه ساز تصمیم گیریهای بزرگ مدیران می شود.
	امانتداری	امانتداری، ملاکی برای ارزشیابی افراد است.	مسئولیت داری امانتی بزرگ است.	امانت داری در تصمیم گیری موجب امنیت سرمایه ها و اعتماد انسانها است.

ادامه جدول شماره ۷: تبیین پایه های نظری گزاره های تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی

صفات اخلاقی	نمونه آیات قرآن	تکات تفسیری	تکات مدیریتی	گزاره نهایی (مفاهیم)
خیرخواهی	اعراف/۶۲؛ هود/۳۶؛ نساء/۷۹؛ قصص/۲۳ و ۲۴؛ فاطر/۲	در جهان بینی الهی، هر نیکی و زیبایی از خداست.	حسن خلق رحمت همه جانبه به وجود می آورد.	خیر خواهی در تصمیم گیری موجب رحمت فراگیر است.
مشورت	شوری/۳۸ و ۳۹؛ آل عمران/۱۵۹؛ نمل/۲۰ و ۲۴ و ۳۲ و ۳۳؛ بقره/۲۳۳؛ آل عمران/۱۵۹	ابتدا مشورت و سپس توکل، راه چاره کارهاست.	ارزش مشورت را با ناکامیهای موقتی نادیده نگیریم.	مشورت در تصمیم گیری موجب همه جانبه نگری و احترام است.
قاطعیت	یونس/۱۰۴؛ انعام/۵۶؛ مائده/۴۹؛ آل عمران/۱۵۹	قاطعیت شرط رهبری است.	قاطعیت رهبری موجب اجرای کار و تردید دشمنان می شود.	قاطعیت در تصمیم گیری موجب تداوم کار در حال و آینده است.
قدر شناسی	سبا/۱۳؛ بقره/۲۴۵ و ۱۵۵ و ۲۱۴؛ جن/۱۶ و ۱۷؛ توبه/۹۹؛ نساء/۴۰؛ سبا/۱۳	تشویق و بشارتها در موقعی کارساز است که کار فوق العاده انجام شده باشد.	قدر دانی اکسیر الهی است که رشد انسان و جامعه را موجب می شود.	قدر دانی در تصمیم گیری باعث وفاداری به کار و افراد است.
انتقاد پذیری	کهف/۱۵؛ شعراء/۱۲۸-۱۳۱؛ مریم/۴۲؛ زمر/۱۷	علت فساد به دلیل بی تقوایی و بی ایمانی است.	انتقاد دلسوزانه و منطقی قابل احترام و جاویدان است.	انتقاد پذیری در تصمیم گیری مدیران باعث صحت کار و ارتباط سالم است.
عفو	فصلت/۳۴؛ آل عمران/۱۳۴؛ نور/۲۲؛ بقره/۱۷۸ و ۲۳۷	در مسیر خطا پویشی، تا آخرین مرحله عفو پیش روید؛ سرزنش نکنید و به یاد خودتان هم نیاورید.	عفو و اصلاح از کسی که قدرت انتقام دارد شایسته تر است.	عفو و گذشت در تصمیم گیری بستر اصلاح است.

اخلاق اجتماعی

ادامه جدول شماره ۷: تبیین پایه های نظری گزاره های تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی

صفات اخلاقی	نمونه آیات قرآن	تکات تفسیری	تکات مدیریتی	گزاره نهایی (مفاهیم)
آفات اخلاقی	نحل/۲۹؛ زمر/۶۰ و ۷۲؛ غافر/۵۶ و ۷۶؛ نحل/۲۳؛ نساء/۱۷۳؛ لقمان/۱۸؛ حدید/۲۳	سرچشمه فرار و نفرت از راه انبیا یا استکبار است.	متکبران، محروم از مسئولیت و امکانات انسانی هستند.	تکبر در تصمیم گیری موجب ضعف در شناخت حقایق است.
	انعام/۸۰؛ آل عمران/۵۱ و ۱۷۵؛ انفال/۶؛ بقره/۱۵۵ و ۷۴	ترس از خدا، زمینه فرمان پذیری و ترس از غیر خدا، زمینه فرمان گریزی است.	ترس معیار ضعف مدیر در تصمیم گیری است.	ترس در تصمیم گیری باعث کوتاهی در شروع و ختم کارها است.
	نمل/۳۶ و ۳۷؛ مائده/۴۲؛ بقره/۱۸۸	نظارت پنهان و آشکار می تواند رشوه را در جامعه از بین ببرد.	یکی از عوامل رشوه بی تقوایی و نبود قانون است.	رشوه در تصمیم گیری موجب جهل به مقدرات و شیوع انحرافات است.
	نحل/۱۲۶؛ یوسف/۹۰ و ۹۲؛ انعام/۱۶۰؛ انفال/۵۰ و ۵۱	در عفو لذتی است که در انتقام نیست.	در انتقام کیفر و تنبیه عادلانه در نظر باشد.	انتقام در تصمیم گیری منشأ حقیری و کم ظرفیتی است.
	آل عمران/۱۶۷؛ نساء/۱۳۸ و ۴۲ و ۱۴۵؛ انفال/۴۹	منافقان با تأکید و سوگند حرف می زنند تا شتونده، سخن آنها را باور کند.	با انسانها اعم از فرادست و فرودست صداقت داشته باشید.	نفاق در تصمیم گیری منشأ بی ایمانی و فقر روحی است.
	احزاب/۱۹؛ حاقه/۲۵-۳۴؛ یس/۴۷؛ اِسراء/۱۰۰؛ آل عمران/۱۸۰؛ تغابن/۱۶؛ نساء/۳۷	فراوانی مال در سخاوت افراد حریص و بخیل اثری ندارد. بعضی انسانها سیری ناپذیرند و هر چه بیندوند، باز نگران کم شدن آنند.	بخیل نشان از کم ظرفیتی است و جهل به حقایق عالم است.	بخل در تصمیم گیری موجب بی ایمانی و کم ظرفیتی است.

ادامه جدول شماره ۷: تبیین پایه های نظری گزاره های تصمیم گیری مبتنی بر اخلاق اسلامی

صفات اخلاقی	نمونه آیات قرآن	تکات تفسیری	تکات مدیریتی	گزاره نهایی (مفاهیم)
طبع وزنی	بقره/۹۶ و ۲۰۰؛ اعراف/۱۷۶؛ معارج/۱۹-۲۳ و ۳۶-۳۹؛ جمعه/۱۱	ریشه بسیاری از ناهنجاریها در جامعه حرص و بخل است که هر دو از جهل به وجود می آید.	با شناسایی صفات انسانهای حرص خود را و جامعه را از حرص دور نگه دارند.	حرص شدن در تصمیم گیری موجب ظاهربینی و دور شدن در کیفیت کارها است.

جمع بندی و نتیجه گیری

در طول تاریخ تمام راهنماییهای پیامبران علیهم السلام بر محور توجه به اخلاق و آداب آن بوده است.

اسلام هم مانند همه ادیان آسمانی محور راهنماییهای خود را بر اساس تثبیت و تحکیم اخلاق گذاشته است؛ حتی پیامبر بزرگوار اسلام (ص) مبنای رسالت خود را تثبیت اخلاق معرفی می فرمایند.

مهمترین مباحثی که در اخلاق اسلامی مطرح است، اخلاق خدا محوری است که اخلاق بنیانها را تشکیل می دهد. منظور از بنیانها در اخلاق اسلامی مباحث نظری از قبیل خدا شناسی و توکل و عدالت و کرامت انسانی است که می تواند مبنای ستون اخلاق فردی و اجتماعی باشد. خدا محور بودن یا نبودن در تصمیم گیری افراد تأثیر زیادی دارد. همه مشکلات اخلاقی جامعه بشری به دلیل دور شدن از توکل و اتکال به خداوند متعال است.

بعد از اخلاق بنیانی، اخلاق فردی موضوع بحث اخلاق اسلامی است. اخلاق فردی که از مباحثی از اوصاف تواضع و سخاوت و نظم و حسن خلق و ساده زیستی و... تشکیل شده است محصول دیدگاه ها در اخلاق بنیانی است که اخلاق در درون فرد ملکه شده است.

بعد از اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی مطرح می شود که فیوضات اخلاق به ترتیب به سمت اجتماع سرازیر می شود و در آخر موضوع آفات اخلاق قابل توجه است که تأثیر منفی در سه قسمت بنیانها و اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی دارد.

در قسمت بنیانها صفت تکبر موجب دور کردن ایمان از اندیشه و قلب انسان می شود تا آنجا

که تکبر ما را از توکل و عدالت ورزی و کرامت انسانی و حق مداری دور می کند.
خداوند می فرماید:

إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (غافر/۵۶).

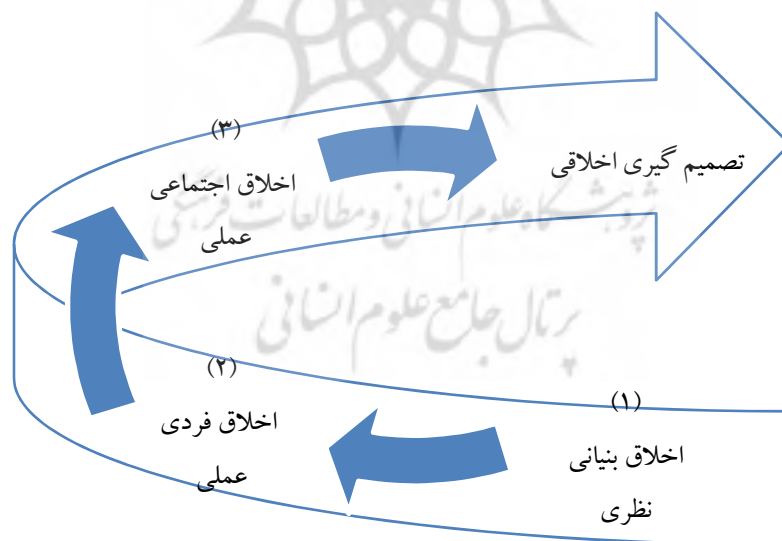
همانا کسانی که در آیات خداوند بدون حجّتی که برایشان آمده باشد به مجادله برمی خیزند در سینه هایشان جز خود بزرگ بینی نیست که به آن نخواهند رسید (و از مجادله خود نتیجه نخواهند گرفت)؛ پس به خداوند پناه ببر که بی شک او شنوای بیناست.

صفت ترس بر فرد و جامعه تأثیر منفی دارد.

صفت بخل و رشوه و طمع و نفاق در فرد و جامعه تأثیر منفی می گذارد که باعث می شود

بستر انحراف و سقوط فرد و جامعه در تصمیم گیری اخلاقی فراهم شود.

در ادامه تصویر مفهومی که گویای این بحث است، عرضه می شود:

منابع

قرآن کریم.

- آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۳۶۶). *غرر الحکم و درر الکلم*. تهران: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- اصغر پور، محمد جواد (۱۳۶۵). *تصمیم گیری و تحقیق در عملیات*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- بهشتی، محمد (۱۳۷۹). *آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن*. ج ۲. تهران: سمت.
- جان بزرگی، حسن (۱۳۸۵). *فرایند تصمیم گیری در سازمان*. نشریه مدیریت و تصمیم گیری. ش ۵۹. نشر بنیاد مسکن.
- جوهرچ (۱۳۸۹). *تنوری سازمان*. ترجمه حسن دانایی فرد. تهران: افکار.
- حاضر، منوچهر (۱۳۷۷). *تصمیم گیری در مدیریت*. تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۸۶). *مقدمه ای بر روش تحقیق علوم اسلامی*. تهران: سمت.
- حسین زاده، محمد (۱۳۸۶). *مدیران و اخلاق اسلامی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۸۶). *فرهنگ دهخدا*. تهران: نشر دانشگاه تهران.
- دیلمی، احمد؛ آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۴). *اخلاق اسلامی*. تهران: نشر نهاد نمایندگی مقام رهبری.
- رضائیان، علی (۱۳۷۹). *مدیریت رفتار سازمانی*. تهران: سمت.
- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۸۵). *المیزان فی تفسیر قرآن*. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- طبرسی، فضل ابن حسن (۱۳۸۷). *الاداب الدینیة للخزانة المعینة*. ترجمه احمد عابدی. قم: زائر.
- عاصمی پور، محمد جواد (۱۳۵۶). *اصول مدیریت در تنوری و عمل*. تهران: شرکت نفت.
- علاقه بند، علی (۱۳۸۴). *مقدمات مدیریت آموزشی*. نشر روان.
- فاضلی، خلیل الله (۱۳۷۱). *سیاستگذاری در نظام رهبری و مدیریت اسلامی از دیدگاه عقل و وحی*. فصلنامه مدیریت دولتی. ش ۹.
- فهم نیا، محمد حسین (۱۳۸۹). *مبانی و مفاهیم اخلاق اسلامی*. تهران: بوستان.
- فیض کاشانی، محسن (۱۳۸۷). *محجة البیضا*. ج ۵. قم: انتشارات جامعه مدرسین.
- فیض کاشانی، محسن (۱۳۸۸). *ترجمه ساعدی*. تهران: پیام آزادی.
- قرائتی، محسن (۱۳۷۶). *تفسیر نور*. تهران: انتشارات مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۷۶). *روضة کافی*. تهران: فروزان روز.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۳). *فلسفه اخلاق*. تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۷). *امداد غیبی*. تهران: صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۵). *تفسیر نمونه*. قم: انتشارات اسلامیه.
- مهدوی کتی، محمد رضا (۱۳۷۲). *نقطه های آغاز در اخلاق عملی*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

نبوی، بهروز (۱۳۶۹). مقدمه ای بر روش تحقیق. تهران: نشر تهران.
هالر، رابرت (۱۳۸۱). تصمیم گیری در محیط کار. ترجمه سعید علیمردانی. تهران

